

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYTƏN FİRDOVSI QIZI MƏHƏRRƏMOVA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TARİXİNİN TARİXŞÜNASLIĞI
(1991-2006-Cİ İLLƏR)

İxtisas: 5503.02 – Vətən tarixi

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyasının

AVT O R E F E R A T I

Bakı – 2015

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin “Ümumi tarix” kafedrasında yerinə yetirilmişdir

Elmi rəhbər:

AMEA-nın müxbir üzvü,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

V.H.Əliyev

Rəsmi opponentlər:

tarix üzrə elmlər doktoru, professor

İ.X.Zeynalov

tarix üzrə fəlsəfə doktoru

E.Ə.Məhərrəmov

Aparıcı müəssisə:

Sumqayıt Dövlət Universitetinin
“Azərbaycan tarixi” kafedrası

Müdafiə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının 24 fevral 2015-ci il tarixli 52 sayılı əmri ilə Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində yaradılmış tarix üzrə elmlər doktoru və tarix üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.161 Dissertasiya Şurasının «19__»_12__ 2015-ci il tarixli iclasında saat ____⁰⁰-da keçiriləcəkdir

Ünvan: AZ-1148. Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23

Dissertasiya ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür

Avtoreferat «__» _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir

Dissertasiya Şurasının elmi katibi
tarix üzrə elmlər doktoru, professor

S.Y.Süleymanova

I. DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Təqdim olunan dissertasiya XX əsrdə dünyanın əsas güc mərkəzlərindən biri olan SSRİ-nin çökməsi nəticəsində müstəqilliyini əldə etmiş Azərbaycan Respublikasının bu yoldakı mübarizə tarixinin tarixşünaslığının öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

SSRİ-nin süqutunun qaçılmaz şəkil alması onun tərkibinə daxil olan müttəfiq respublikalara müstəqillik əldə etmək imkanı yaratdı. Azərbaycan Respublikası 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul etdiyi “Azərbaycan Respublikasının Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı” ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu bəyan edərək öz dövlət müstəqilliyini və suverenliyini beynəlxalq aləmə bildirdi. Qısa bir müddətdə dünya birliyi ölkələri və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınmaqla beynəlxalq hüququn subyektinə çevrildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı, himni və gerbi dövlət atributları kimi qəbul edildi və onun yarandığı 28 may günü Respublika günü kimi qeyd olunmağa başladı.

Müstəqilliyimizin ilk illərindəki hərc-mərclik və xalqımızın maraqlarına zidd siyasət, iqtisadiyyatın zəiflədilməsi və milli sərvətlərin talan edilməsi dərin siyasi və iqtisadi-sosial böhranla nəticələndi. Ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən 1993-cü ilin iyun ayından ölkədə formalaşmağa başlayan yeni siyasi kurs vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı, separatçılıq meyillərinə son qoydu və dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı.

İndi Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyasda etibarlı tərəfdaş və sabit daxili siyasətə malik ölkə kimi tanınır və dünyanın bir çox aparıcı dövlətləri ilə diplomatik və ticarət əlaqələrinə malikdir, xüsusilə neft və qaz ixracında əhəmiyyətli yer tutur. Dünyada baş verən proseslər Azərbaycan Respublikasını yenidən ön sıraya çıxarmışdır. Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda bir sıra dövlətlər üçün həm siyasi, həm strateji, həm də iqtisadi cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir.

1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikası neft strategiyasının reallaşması üçün imkan verdi və Xəzər hövzəsində irimiqyaslı layihələrin uğurla həyata keçirilməsini təmin etdi. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin, 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin fəaliyyətə başlaması böyük strateji uğur və Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası yolunda həlledici amil oldu. «Əsrin müqaviləsi» imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının nüfuzu daha da artaraq, onun söz sahibi olmasına, bütün xristian aləminin himayədarlıq etdiyi Ermənistan Respublikasını bölgənin bütün beynəlxalq layihələrindən kənara atmasına imkan yaratdı.

1995-ci ildə müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə ölkədə dövlət quruculuğu üçün zəruri hüquqi baza formalaşdı. Ölkəmizin daxili və xarici siyasət konsepsiyası beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq quruldu.

Keçid dövrünü başa vuran respublikamız bu gün özünün uzunmüddətli inkişaf strategiyasının istiqamətlərini müəyyən edən bir ölkədir. Azərbaycan Respublikası dünya miqyasında iqtisadi artım sürətinə görə ön sıralarda gedərək islahatçı ölkə kimi tanınır. Respublikamızın neft və qeyri-neft sektorlarının yüksəlişi, çoxşaxəli iqtisadiyyatın ahəngdar inkişafı və enerji təhlükəsizliyi təmin olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğu prosesi böyük uğurla gedir və

müdafiə sənayesi yüksək sürətlə inkişaf etdirilir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində əldə olunan nailiyyətlər informasiya cəmiyyətinin qurulması üçün möhkəm zəmin yaradır.

Regionların inkişafı proqramı çərçivəsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və sosial həyatda qazanılan müvəffəqiyyətlərin miqyasının parlaq göstəricisi tikilən yüzrlərlə məktəb, yaranan tibb müəssisələri, yeniləşən mədəniyyət ocaqları, muzeylər, parklar, qurulan idman kompleksləri və olimpiya mərkəzləridir. Ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunub, yeni iş yerləri açılaraq yoxsulluğun səviyyəsi dəfələrlə azaldılıb və cüzi həddə düşüb.

Azərbaycan Respublikası çoxsaylı uğurlara Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi şəraitində nail olub. Beynəlxalq qurumların qəbul etdiyi qərar və qətnamələrə baxmayaraq, ölkəmizin ərrazi bütövlüyü indiyədək bərpa olunmayıb. Danışqlar prosesində Azərbaycanın haqlı tələbi ölkəmizin zəbt olunmuş torpaqlarının işğaldan beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində azad olunması və ərrazi bütövlüyümüzün bərpa edilməsindən ibarətdir. Bu, Azərbaycanın qəti və dəyişməz mövqeyidir. Bu gün Azərbaycan Respublikası ərzaq sahəsində çadır şəhərciyi qalmayıb. Məcburi köçkünlər üçün yeni qəsəbələr salınıb, evlər tikilib.

Ölkəmizin belə sürətli inkişafı tarixçilər, iqtisadçılar, politoloqlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, bunlarla bağlı çoxlu tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu gün həmin əsərlərin analiz edilib, təhlil olunması, hansı sahələrdə nailiyyətlərin qənaətbəxş, hansı sahələrdə aparılan işlərə daha da diqqət yetirilməsini müəyyənləşdirməyin vaxtı çatıb və bu baxımdan apardığımız tədqiqat işi çox aktualdır.

Azərbaycan Respublikasının yaxın və uzaq xarici dövlətlərlə, xüsusilə Qərbi Avropa ölkələri ilə əlaqələri tarixinin öyrənilməsi də aktuallıq kəsb edir. Bu sayaq əlaqələr siyasi müstəqilliyini bərpa etmiş Respublikamız üçün elmi cəhətdən işlənilib hazırlanmış sabit iqtisadi sistemin yaradılmasını və möhkəmləndirilməsini şərtləndirir. Bu əlaqələrin perspektivini isə yalnız tarixə nəzər salmaqla müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu isə bölgədə həlledici məntəqə rolunu oynayan Azərbaycan Respublikası üçün xüsusilə vacibdir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Dissertasiya işi Respublikamızın müstəqilliyə qədəm qoyduğu 1991-ci ildən araşdırmalara başlanıldığı dövrlə əlaqədar olaraq 2006-cı ilədək olan dövrü əhatə edir və Azərbaycan Respublikasının müasir tarixinin tarixşünaslığının öyrənilməsinə yönəldilmişdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan Respublikası tarixinin ayrı-ayrı aspektləri bu və ya digər dərəcədə həm Vətən tarixçiləri, politoloqları, filosofları, hüquqşünasları, həm də xarici ölkələrin mütəxəssisləri tərəfindən öz mənafelərinə uyğun şəkildə diqqətlə araşdırılır.

Azərbaycan Respublikasının tarixi ilə bağlı bir sıra monoqrafiyalar və kitablar yazılmış, məqalələr işıq üzü görmüş və, az da olsa, ümumiləşdirilmiş əsərlərdə məlumatlar verilmişdir.

Ümumiləşdirilmiş əsərlərdən danışdıqda ilk növbədə yeddicildlik "Azərbaycan tarixi"nin adını çəkmək lazımdır. Bu toplunun VII cildinin II bölməsinin V və qismən də VI fəsillərində ermənilərin Dağlıq Qarabağa iddiası və sovet rəhbərliyinin bu məsələdə ikiüzlü mövqe tutaraq, erməniləri dəstəkləməsi fonunda Azərbaycan SSR-də baş qaldıran etiraz hərəkatının tədricən inkişaf edib xalq azadlıq hərəkatına çevrilməsindən, SSRİ rəhbərliyinin xalqa divan tutmasından,

eləcə də həmin cildin III bölməsində müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu, iqtisadiyyatı, mədəniyyəti və məənəviyyatının inkişafı ilə bağlı məsələlərin işıqlandırılmasından bəhs olunmuşdur.¹

Azərbaycan Respublikasının tarixi ilə bağlı yazılmış tədqiqatlarda, monoqrafiyalar və kitablarda ölkəmizin müstəqilliyi, neft hasilatı və sənayesi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi məsələləri geniş araşdırılmış, digərlərinə isə qismən toxunulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin hələ 1997-ci ildə çap etdirdiyi çoxcildli «Azərbaycan nefti dünya siyasətində» adlı əsəri neft sənayesinin tarixinin təhlili baxımından mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.² Burada Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması problemlərindən danışılır.

R.A.Qurbanovun 2005-ci ildə Moskvada müdafiə etdiyi «Neft və qaz sənayesinə xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi»³ adlı 6 fəsildən ibarət doktorluq dissertasiyasında əsasən MDB ölkələrinin neft sənayesinin hüquqi tənzimlənməsi, bu məsələdə neft-qaz sferasında xarici investisiyaların tənzimlənməsinin təcrübələri araşdırılır, yolüstü Azərbaycan nefti və qazının investisiyalaşdırılması ilə bağlı hüquqi məsələlər də işıqlandırılır.

Azərbaycan tarixşünaslığında diqqəti cəlb edən mühüm və erkən tədqiqat əsərlərindən t.e.d., professor O.B.Sultanovun “80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə” monoqrafiyasının adını çəkmək lazımdır.⁴ Bu əsər hadisələrin baş verdiyi dövrdə isti izlərlə qələmə alınmışdır. Burada Azərbaycanın ictimai-iqtisadi və sosial inkişafında gərginlik, respublikadakı siyasi vəziyyət, qeyri-formal təşkilatların yaranması və antikommunist əhvali-ruhiyyənin güclənməsi, müstəqilliyə doğru atılan ilk addımlar araşdırılır.

Eyni sözləri t.ü.e.d. T.B.Qaffarovun 1997-ci ildə işıq üzü görmüş “Azərbaycan tarixi. XX əsrin 80-90-cı illəri”, 1999-cu ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan tarixi (1920-1991)”, “Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Əsrə bərabər on il”⁵ adlı əsərləri barədə də söyləmək olar. Həmin kitablarda Azərbaycan SSR-in meydana gəlməsi, inkişafı xüsusiyyətləri və süqutu, Azərbaycan Respublikasının XX əsr tarixinin ən çətin və mürəkkəb dövrü, 80-90-cı illərdə ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının mühüm hadisələri isti izlərlə işıqlandırılmışdır. Son əsərdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin ilk on ili analiz edilir, ilk “hakimiyyətsizlik” illərindən faktiki olaraq ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtmasından sonra əldə olunan nailiyyətlər, dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi məsələləri haqqında ətraflı məlumat verilir.

¹ Azərbaycan tarixi, 7 cildə. 7-ci cild. Bakı: 2003, s. 249-284; 301-485.

² Əliyev İ.H. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997.

³ Курбанов Р.А. Правовое регулирование иностранных инвестиций в нефтяной и газовой промышленности: Дисс. д-ра юрид. Наук. Москва: 2005.

⁴ Sultanov O.B. 80-ci illərin sonu -90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə. Bakı: 1995.

⁵ Qaffarov T.B. Azərbaycan tarixi: XX əsrin 80-90-cı illəri. Bakı: 1997; yenə onun. Azərbaycan tarixi 1920-1991. Bakı: 1999; yenə onun. Azərbaycan Respublikası. Əsrə bərabər on il. 1991-2001. Bakı: 2001; yenə onun. Azərbaycanın ən yeni tarixi: XX əsrin sonları – XXI əsrin əvvəlləri. Bakı: 2006.

F.Abdullazadə, F.Ələsgərov, Ə.Əlirzayev, Ə.Əsədov və b.-nin birgə tərtib etdikləri və 2001-ci ildə çap etdirdikləri məqalələr toplusundan ibarət kitabda Azərbaycan Respublikasının 10 il ərzində keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salınır.¹ Bu məqalələrdə ölkənin inkişafında 1993-cü ilin yayına qədərki dövr hərc-mərclik və Ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıtması, ölkənin parçalanmadan xilas və möhkəm dövlətçilik strukturlarının yaradılması dövrü kimi təqdim olunur.

Ə.M.Məmmədovun «Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin bərpası və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (1980-ci illərin sonu – 1997-ci il)»² adlı doktorluq dissertasiyasında göstərilən xronoloji çərçivədə ilk mənbələr əsasında 1988-ci ildən bəri Azərbaycanda baş vermiş ictimai-iqtisadi və siyasi proseslərin səbəbləri təhlil edilir, onların mahiyyəti aşkarlanır.

Ş.C.Nuruzadənin 2000-ci ildən etibarən yazdığı bir sıra məqalələrində Dağlıq Qarabağda erməni separatizminə, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bir sıra məsələlərə – qonşu dövlətlərin bu məsələyə dair siyasətlərinə, birtərəfli mövqe tutaraq qəsbkarlara havadarlıq etmələrinə, münaqişənin gərginləşməsində oynadıqları rola diqqət yetirilir, İran və Rusiyanın bu münaqişəyə münasibəti açıqlanılır və pislənir.³

A.M.Balayevin «Azərbaycanda ictimai-iqtisadi və siyasi vəziyyət (1985-1995-ci illər)»⁴ adlı monoqrafiyasında bir sıra arxiv sənədlərinin ilk dəfə elmi dövrüyyəyə çıxarılması, təhlili və onlara münasibət bildirilməsi əsas yeniliklərdəndir. Əsərdə SSRİ-də durğunluq hallarının güclənməsi və Azərbaycanda ictimai-iqtisadi və siyasi vəziyyət; SSRİ-nin dağılması, Azərbaycanda milli-azadlıq və demokratik hərəkatın inkişafındakı mərhələlər araşdırılmışdır.

Bakı-Supsa və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri, Xəzərin faktiki olaraq sektorlara bölünməsi və Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin çəkiliş məsələlərinin Azərbaycan Respublikasının xeyrinə həll olunması diqqətə çatdırılır.

Neft hasilatı ilə bağlı aparılmış ilk tədqiqat əsərlərindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin hələ 2003-cü ildə Moskvada nəşr etdirdiyi irihəcmli “Azərbaycanın Xəzər nefti”⁵ adlı əsərini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Xəzərin statusu ilə bağlı söz gedərkən S.Həsənovun «Dövlətlərarası münasi-

¹ Abdullazadə F., Ələsgərov F. və b. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı: 2001.

² Məmmədov Ə.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (1980-ci illərin sonu - 1997-ci il). T.ü.e.d. diss.avtoref. Bakı: 2005.

³ Nuruzadə Ş.C. Cənubi Qafqaz regionunda qonşu dövlətlərin obyektiv maraqları və subyektiv siyasəti // Filologiya məsələlərinə dair tematik toplusu, №4 (15-16). – Bakı: 2001; yenə onun. Sovet siyasi sisteminin süqutundan sonra Cənubi Qafqazda milli münasibətlərin daha da genişlənməsi // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri (h.e.s.). Bakı: 2001, №1-2; yenə onun. XX əsrin 90-cı illərində Qarabağda erməni separatizmi // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri (h.e.s.). Bakı: 2003, №3 və s.

⁴ Balayev A.M. Azərbaycanda ictimai-iqtisadi və siyasi vəziyyət (1985-1995-ci illər). Bakı: 2003.

⁵ Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. Москва: Известия, 2003. – 712 с.

bətlərdə Xəzərin statusu məsələsi» monoqrafiyasını da qeyd etmək lazımdır.¹ Bu əsər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyasında, eləcə də regional və beynəlxalq siyasət arenasında aktual məsələyə çevrilən Xəzərin statusu probleminin tədqiqinə həsr olunmuşdur.

C. Tağıyevin 2003-cü ildə müdafiə etdiyi «XX əsrin sonu– XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri», habelə T.Xəlilovanın «XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda iqtisadi islahatların tarixi» adlı fəlsəfə doktoru dissertasiyaları,² K.Kərimovun «Azərbaycanın böyük nefti: problemlər və mülahizələr» monoqrafiyası müasir dövrün bəşəriyyətin yanacaq-enerji xammalına olan tələbatının tam təminatı və onların qərbə daşınması ilə bağlı problemlərə həsr olunub.

Azərbaycan Respublikasının tarixinin tarixşünaslığında bizim tərəfimizdən aparılan ümumiləşdirici tədqiqatlar və bir sıra analitik yazılar elmi mətbuatda işıq üzü görmüşdür.³

Rusiya tarixşünaslığında Azərbaycan Respublikası tarixinin tədqiqinə münasibət fərqli şəkildə – əsasən iki istiqamətdə – Azərbaycan tarixini mükəmməl öyrənməklə bundan Rusiyanın mənafeyinə uyğun şəkildə istifadə etməklə obyektiv araşdırmalar aparılmaqla və başqalarının əlində oyuncağa çevrilib, bizə düşmən münasibət bəsləməklə tariximizə və xalqımıza qara yaxan “əlmuzdu tarixçilər” tərəfindən “tədqiqat” aparılmaqla araşdırılır.

Birincilər sırasında Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu nəzdində “Postsovet Tədqiqatlar Mərkəzi”nin direktoru və bir müddət Rusiyanın Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyində Xarici idarə şöbəsində İkinci şəxs, Müşavir-elçi vəzifəsində çalışmış S.İ.Çernyavskinin monoqrafiyaları, doktorluq dissertasiyası və məqalələrini göstərmək olar.⁴ Onun V.A.Qorovoyla birlikdə

¹ Həsənov S.S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı: 2002.

² Tağıyev C.O. XX əsrin sonu– XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri. T.ü.f.d. dissertasiyası. Bakı: 2003; Халилова Т. История экономических реформ в Азербайджане в 90-е годы XX века. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Баку: 2003; Керимов К.М. Большая нефть Азербайджана: проблемы и суждения. Баку: 2008.

³ Məhərrəmov A.F. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixşünaslığına dair // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Bakı: 2008, №3, s.170-176; yenə onun. Heydər Əliyevin böyük siyasətə qayıdışı // Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII Respublika elmi konfransı. Bakı: 2008; yenə onun. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının tarixşünaslığına dair // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Bakı: ADPU, 2009, №2, s. 71-84; yenə onun. Azərbaycan Respublikası neft-qaz sənayesinin inkişafının tarixşünaslığına dair // Tarix və onun problemləri, Bakı: BDU, 2010, №, s. 110-117 və s.

⁴ Чернявский С.И. Новый путь Азербайджана. Монография. Москва: 2002; yenə onun. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1988-2003). Баку: 2003; yenə onun. Азербайджан: выбор курса. Москва: 2004; yenə onun. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1991-2005 гг.) // Кавказ в системе международных отношений. Ф-т социально-экономических отношений, ун-т Александра Дубчека в Тренчине. Тренчин: 2006, с. 114-148; yenə onun. Политика США по укреплению своего влияния в Азербайджане // Независимый Азербайджан: новые

yazdıqları irihəcmli «Müstəqil Dövlətlər Birliyi – reallıqlar və perspektivlər»¹ kitabı da diqqəti cəlb edən araşdırmalardandır.

Tarix elmləri namizədləri və RF-da tanınmış siyasi xadimlərdən olan A.Qor-yanın və A.Sevostyanovun birgə yazdıqları “Ruslara Azərbaycan və azərbaycanlılar haqqında”² kitabda Azərbaycan gerçəklikləri barədə gözəl fikirlər səsləndirilir, ermənilərlə müqayisədə azərbaycanlıların səmimi olduqları, Azərbaycanda yaşayan qeyri millətlərə, o cümlədən ruslara xoş münasibət bəslənməsi, eləcə də burada gedən güclü inkişafdan söz açılır.

Azərbaycan Respublikasına düşmən münasibətdə cızma-qaraları ilə seçilən erməni muzdluları S.Tarasov, A.Areşev, V.Kazimirov, V.Krivopuskov və b. əsasən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı internet şəbəkədə və dövrü mətbuatda çıxışlara üstünlük verirlər.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafına dair xüsusi tədqiqat əsərləri həm bütövlükdə iqtisadiyyatın ümumi inkişafı, həm də əsas etibarilə neft-qaz sənayesinə həsr olunub. Bu sahədə aparılmış tədqiqatlar sırasında ilk növbədə 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda "Gülüstən" sarayında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın bir neçə ölkəsinin (ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, LUKOyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan bölməsindəki "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarının birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında fəaliyyət müddəti 30 il olan müqavilənin imzalanması, eləcə də bu müqavilənin müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunması diqqəti cəlb edir.³

Tədqiqatın mənbə bazası. XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının yaranması və inkişafı tarixi üzrə aparılan çoxsaylı tədqiqatlar təqdim olunan dissertasiya işi üçün mühüm mənbə kimi əhəmiyyətli olmuşdur. Mühüm mənbələr sırasında ilk növbədə “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktı, XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının yaranması və təşəkkülü, ordu quruculuğu, daxili sabitliyin qorunması, dövlət orqanlarının formalaşdırılması, iqtisadiyyatın inkişafı, özəlləşdirmə, neft sənayesi, elm və təhsilin inkişaf etdirilməsi, torpaq islahatı, işğal olunmuş torpaqlar, qaçqınlar və s. ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidenti ümummilli lider Heydər Əliyevin fərman və sərəncamları, məruzə və çıxışlarından, Milli Məclisinin (Ali Soveti), hökumət orqanlarının müvafiq fərman və sərəncamlarından, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın araşdırılması üçün mühüm mənbə kimi əhəmiyyət daşıyan nəşrlər sırasında ilk növbədə Ümummilli lider H.Ə.Əliyevin bütövlükdə Azər-

ориентиров, в 2-х томах. Москва: 2000, т.2, с.117-136 və s.

¹ Горовой В.А., Чернявский С.И. Содружество Независимых Государств – реалии и перспективы. Монография. Москва: 2008.

² Горянин А.Б., Севастьянов А.Н. Русскому об Азербайджане и азербайджанцах. Москва: 2009.

³ Azərbaycan, 21 sentyabr 1994.

baycan tarixinə dair dəyərli müddəaları, xarici ölkələrə səfərləri zamanı etdiyi məruzə, nitq və çıxışlarının toplandığı “Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildli külliyyatı və digər kitabları dövlətimizin daxili və xarici siyasət məsələlərini öyrənməkdə əhəmiyyətli dir. H.Ə.Əliyevin 1993-2003-cü illərdəki çıxış, nitq, bəyanat, məktub və müsahibələri də problemi öyrənməkdə mühüm mənbədir. Bu əsərlərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin yaranma səbəbləri, gedişi və münaqişədə müxtəlif dövlətlərin tutduğu mövqe öz əksini tapmışdır. Mühüm mənbələrdən biri də ümummillə lider Heydər Əliyevin 2006-cı ildə dörd dildə nəşr edilmiş «Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik» kitabıdır. Burada ATƏT-in 1994-cü ildə Budapeştdə, 1996-cı ildə Lissabonda və 1999-cu ildə İstanbulda keçirilmiş zirvə toplantılarının bir sıra materialları çap olunub.¹

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2003-2015-ci illərdəki çıxış, nitq, bəyanat, məktub və müsahibələri də problemin öyrənilməsində mühüm mənbədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “İnkişaf – məqsədimizdir” çoxcildliyinin iyirmi üçüncü cildi çapdan çıxmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası tərəfindən hazırlanmış və internet şəbəkəsində yerləşdirilmiş “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları”nın tammətnli elektron materiallar məcmuəsi külliyyatı da tədqiqat üçün əhəmiyyətli mənbədir.²

Araşdırmamız üçün mövzunun öyrənilməsi ilə bağlı adlarını çəkdiyimiz əsərlər, eləcə də dissertasiyanın mətnində bilavasitə təhlil olunmuş əsərlər əsas mənbə rolunu oynamışdır.³

¹ Əliyev H.Ə. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar). I-IV cildlər. Bakı, 1996-1999; yenə onun. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-46-cı kitablar. Bakı: 1997-2014; yenə onun. Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik. Bakı: 2006. Dörd dildə.

² Əliyev İ. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997; Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. Москва: 2003; İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1-23-cü cildlər. Bakı, 2005-2015 (nəşr davam edir); yenə onun. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları files.preslib.az/site/ialiyev/2005.pdf ... files.preslib.az/site/ialiyev/2015.pdf və s.

³ Sultanov O.B. 80-ci illərin sonu -90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə. Bakı: 1995; Qaffarov T.B. Azərbaycanın ən yeni tarixi. Bakı: 2005; Qaffarov T.B. Əsrə bərabər on il. Bakı: 2001; Məmmədov Ə.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bərpası və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (1980-ci illərin sonu - 1997-ci il). T.ü.e.d. diss. avtoref. Bakı: 2005; Balayev A.M. Azərbaycanda ictimai-iqtisadi və siyasi vəziyyət (1985-1995-ci illər). Bakı: 2003; Azərbaycan tarixi, 7 cildə. 7-ci cild. Bakı: 2003; Чернявский С.И. Новый путь Азербайджана. Москва: 2002; yenə onun. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1988-2003). Баку: 2003; yenə onun. Кавказский вектор российской дипломатии // Центральная Азия и Кавказ, №5 (11), 2000, с.102-111; Горянин А.Б., Севастьянов А.Н. Русскому об Азербайджане и азербайджанцах. Москва: 2009; Курбанов Р.А. Правовое регулирование иностранных инвестиций в нефтяной и газовой промышленности: Дис. д-ра юрид. наук: Москва, 2005; Həsənov S.S. Dövlətlərarası

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikasının tarixinin müxtəlif sahələri üzrə yazılmış ümumiləşdirici əsərlərin, monoqrafiyaların müqayisəli tədqiqi və təhlilidir. Tədqiqat prosesində:

–Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi tarixşünaslığının araşdırılması prosesində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə tarixşünaslığının (1988-1991-ci illər) istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

–Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ordu quruculuğu tarixinə, demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna həsr edilmiş əsərləri təhlil etmək;

–Azərbaycan Respublikasının, regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı tarixinin, neft-qaz sənayesinin sosial-iqtisadi inkişafının tarixşünaslığını təhlil etməklə fakt və rəqəmlərə istinadən onların məzmununu açmaq;

–Azərbaycan Respublikasında elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafı və milli ideologiyanın formalaşdırılması tarixinin tarixşünaslığının öyrənilməsi, Azərbaycan Respublikasının Boloniya prosesinə qoşulmasının müsbət nəticələrini konkret nümunələrlə əsaslandırmaq, vahid təhsil məkanı formalaşdırılması, milli-mədəni irsin qorunması, təbliği və inkişafı sahəsində uğurları göstərmək və bu sahədə H.Əliyev Fondunun çoxtərəfli fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqatları araşdırmaq əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Dissertasiya işinin metodoloji əsası. Dissertasiya işi yazılarkən qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün tipoloji yanaşma, təhlil və qarşılıqlı müqayisə metoduna üstünlük verilmişdir. Obyektiv nəticələrin müəyyən edilməsi üçün problemə dair son dövrlərdə müxtəlif dillərdə yazılmış əsərlər, mövcud elmi ədəbiyyat araşdırılmış, müqayisə edilmiş, təhlillər aparılmış və elmi nəticələr irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiq olunan mövzunun elmi yeniliyi aşağıdakı məsələlərin həlli ilə müəyyən edilir:

–Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə tarixi (1988-1991-ci illər) ilə bağlı ilkin mənbələr və yazılmış monoqrafiyalar, dissertasiyalar araşdırılmış, onların oxşar və fərqli cəhətləri göstərilmiş, ümumiləşdirmələr aparılmışdır;

–Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi tarixinin tarixşünaslığı (1991-2006-cı illər) araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı və ondan irəli gələn nəticələr təhlil olunaraq sistemləşdirilmiş və tarixşünaslığın istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

–Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixşünaslığı təhlil edilmişdir;

–Ordu quruculuğu tarixinə dair əsərlər təhlil edilmiş, ordu quruculuğunun istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və dünya standartları baxımından təhlil aparılmışdır;

münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı: 2002; Tağıyev C.O. XX əsrin sonu–XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri. Nam. diss.; Керимов К.М. Большая нефть Азербайджана: проблемы и суждения; Халилова Т. История экономических реформ в Азербайджане в 90-е годы XX века. Автореф. дисс... канд.ист.наук.

–Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının tələbləri baxımından demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun bazasının möhkəmləndirilməsinə həsr olunmuş əsərlər təhlil edilmiş, bu sahədə həyata keçirilmiş islahatlar və onların nəticələri ümumiləşdirilmişdir;

–Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı, Şərqlə-Qərbin tranzit ticarətində Azərbaycan Respublikasının rolu, Ümummilli lider Heydər Əliyevin neft strategiyası, «Əsrin müqaviləsi» və neft müqavilələrinin rolunu işıqlandıran əsərlər təhlil olunmuş və dəyərləndirilmişdir;

–Azərbaycan Respublikasının mədəniyyətinin inkişaf tarixi, milli-mədəni irsin qorunması və təbliği, milli təhsil, elm və səhiyyə sisteminin formalaşdırılmasına həsr edilmiş əsərlər tədqiqata cəlb olunmuş, Azərbaycan Respublikasında ikipilləli ali təhsil sisteminə (bakalavr-1993, magistr-1997) keçidin və onun nəticələrinin, təhsil sisteminə bazar münasibətlərinin formalaşması, qeyri-dövlət ali təhsil sisteminin təşəkkülü və inkişafı, onların mütəxəssis hazırlığı sisteminə yerinin müsbət və mənfi məqamlarına dair əsərlər tarixilik baxımından öyrənilmişdir.

–Azərbaycan Respublikasının Boloniya prosesinə qoşulmasının nəticələri, ali məktəblərin beynəlxalq təşkilatlarla (YUNESKO, Avropa Birliyi, Avropa Şurası və b.) əlaqələri, Azərbaycan Respublikasının ABŞ, Avropa, Asiya və MDB ölkələri ilə ali təhsil sahəsində ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığı araşdırılmış, ali məktəblərin vahid təhsil məkanının formalaşdırılması istiqamətləri və prioritetləri müəyyənləşdirilmişdir;

–Milli ideologiyanın formalaşdırılması məsələlərinə həsr olunmuş işlər tarixşünaslıq baxımından təhlil olunmuş, bu sahədə H.Əliyev Fondunun çoxsahəli fəaliyyəti dəyərləndirilmiş, müvafiq tövsiyə və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Təqdim olunan dissertasiya mənbə və ədəbiyyat əsasında Azərbaycan tarixinin nəzərdən keçirilən dövrünün tədqiqinə müəyyən elmi yenilik gətirməsi baxımından nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Dissertasiya işində təqdim olunan faktiki mənbələrdən və ədəbiyyatdan alınmış nəticə və ümumiləşdirmələrdən dərslərlərin və dərş vəsaitlərinin tərtibində, Vətən tarixi, Qafqazşünaslıq ixtisasları üzrə bakalavr və magistratura kurslarının tədrisində istifadə oluna bilər. Dissertasiyadakı faktiki materiallardan dövlətçiliyin təbliği istiqamətində də istifadə etmək mümkündür.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti Tarix fakültəsinin «Ümumi tarix» kafedrasında yerinə yetirilmiş, kafedranın 7 iyul 2014-cü il (protokol №23) tarixli iclasında ikinci dəfə müzakirə olunmuş və müdafiəyə təqdim edilmişdir. Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin bir sıra elmi konfranslardakı məruzələrində, müxtəlif elmi məcmuələrdə dərc olunmuş məqalələrində işıqlandırılmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Müəllifin problemə dair çap olunmuş elmi məqalələri dissertasiyanın əsas məzmununu əhatə edir.

II. DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, işin xronoloji çərçivəsi, mövzunun öyrənilmə səviyyəsi, mənbə bazası, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodoloji əsası, elmi yenilikləri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti hərtərəfli təhlil olunmuşdur.

Dissertasiyanın I fəslı “**Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi tarixinin tarixşünaslığı (1991-2001-ci illər)**” adlanır. Bu fəsil dörd yarımfəsildən ibarətdir. “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə tarixinin tarixşünaslığı (1988-1991-ci illər)” adlanan birinci yarımfəsildə XX əsrin 80-ci illərinin sonu-90-cı illərinin əvvəllərindəki hadisələrə aydınlıq gətirilmiş, Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizəsi, millidemokratik hərəkatın başlanması, SSRİ-nin süquta uğraması ilə beynəlxalq aləmdə baş vermiş ciddi dəyişikliklər, demokratik meyillərin güclənməsi, çoxpartiyalılığa keçid, planlı təsərrüfatdan bazar iqtisadiyyatına keçidin zəruriliyi hərtərəfli təhlil olunmuşdur.

Yarımfəsildə göstərilir ki, bəhs olunan dövrün araşdırılması üçün ümummillı lider H.Əliyevin Azərbaycan tarixinin tədqiqinə və təbliğinə dair dəyərli müddəaları, nitq və çıxışları,¹ xarici siyasət məsələlərinə dair xarici ölkələrə səfərləri zamanı keçirdiyi görüşlərdəki fikirləri², Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2003-2015-ci illərdəki nitq, çıxış, bəyanat, məktub və müsahibələri³ tədqiqatın ideoloji əsasını təşkil edir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə tarixinin tarixşünaslığında 7 cildlik “Azərbaycan tarixi”nin VII cildi mühüm əhəmiyyətə malikdir⁴. Çoxcildlikdə SSRİ-nin dağılmasının daxili və xarici səbəbləri, ABŞ və Avropa ölkələrinin SSRİ-yə təzyiqlərinin artması, dünya dövlətlərinin mövcud satış və xammal bazarlarının yeni real qüvvələrə müvafiq yenidən bölüşdürmək cəhdlərinin SSRİ-nin iflasını sürətləndirməsi, siyasi rəhbərliyi ələ keçirən M.S.Qorbaçovun dövlətçilik sisteminin dağılmasına yönələn şüarlar irəli sürməsi ilə iqtisadiyyata zərbə vurmaı və cəmiyyətin siyasiləşdirilməsi əsaslandırılmışdır⁵. Ölkədəki qarışıqlıqdan məharətlə istifadə edən ermənilərin “Dağlıq Qarabağ münəqişəsi”ni ortaya atmaqla antiazərbaycan informasiya blokadası yaratması, Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların təqib və məhv edilməsi, Dağlıq Qarabağda ermənilərin Azərbaycandan ayrılmasına dair aksiya keçirmə-

¹ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-46 kitablar. Bakı: 1997-2015.

² Azərbaycan beynəlxalq aləmdə (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar). I-V cildlər. Bakı: 1996-1999.

³ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatlar. 1-23-cü cildlər. Bakı: 2005-2015 (nəşr davam edir).

⁴ Azərbaycan tarixi. 7 cildə, VII cild. Bakı: 2007.

⁵ Yenə orada, s. 251.

ləri, Sumqayıt hadisələri, erməni təxribatçılarının terror hərəkətlərinə dair fakt və sənədlər yer almışdır¹.

Yarımfəsildə Ermənistan SSR Ali Sovetinin qəbul etdiyi qərarların hüquqi əsaslara malik olmadığı, qanunsuz silahlı dəstələr yaradılması, Ermənistan hərbi birliklərinin Azərbaycan ərazisinə basqınlar etməsi, Naxçıvanın blokadaya alınması faktlarla göstərilir.

Mərkəz tərəfindən heç bir tədbir görülmədiyi, əksinə ermənilərin hərəkətlərinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulmasına yönələn hərəkətləri Azərbaycan xalqını, onun ziyalılarını narahat etməyə başladı. 1987-ci ildə BDU-da yaradılan “Yurd” təşkilatı, 1988-ci ilin ilk yarısında fəaliyyətə başlayan “Çənlibel”, “Müstəqillər”, “Qala”, “Aşıq Ələsgər”, “Ozan” cəmiyyətləri, “Varlıq” komitəsi, “Azərbaycan Xalq Cəbhəsi”nin təşəbbüs qrupu, “Bakı gənc alimlər klubu”, “Bakı İncəsənət mərkəzi” və başqa təşkilatlar ətrafında xalq kütlələri toplandı və milli-azadlıq hərəkəti başladı. 1988-ci ilin 17 noyabrında başlayan “Meydan” hərəkəti dekabrın 3-də başa çatdı. Əslində xalq hərəkətinin birinci – kortəbii mərhələsi olan “Meydan” göstərdi ki, problemləri mitinq və nümayişlərlə həll etmək olmaz. Xalqın mənafeyini onun etimad etdiyi lider müdafiə edə bilər².

Yarımfəsildə AXC-nin təsis konfransı, “Azərbaycan SSR-in suverenliyi haqqında” Konstitusiya qanunu, 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi və digər məsələlərdən bəhs edən müəlliflərin əsərləri təhlil olunmuş, ümumiləşdirmələr aparılmışdır³.

Yarımfəsildə 1991-ci il avqustun 30-da saat 13-30-da Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında qəbul olunan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında “Azadlıq Bəyanatı”⁴ 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı”⁵ geniş təhlil olunmuşdur.

Araşdırılan problemə dair M.Zülfüqarlının⁶, M.Əmrahovun⁷ əsərləri geniş təhlil olunur. Yarımfəsildə yekun olaraq bildirilir ki, Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpası uğrunda mübarizə Azərbaycan tarixində kifayət qədər geniş işıqlandırılmışdır.

İkinci yarımfəsildə “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ordu quruculuğuna həsr edilmiş əsərlər” araşdırılır. Yarımfəsil iki yarımbənddən ibarətdir. “Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixşünaslığı” adlı yarımbənddə münaqişənin həlli yollarına dair mühüm mənbə kimi Ümummilli lider H.Əliyevin 2006-cı ildə 4 dildə nəşr edilmiş “Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik” adlı kita-

¹ Yenə orada, s. 256.

² Azərbaycan tarixi. 7 cildə, VII cild, s. 270

³ Tahirzadə Ə. Meydan: 4 il 4 ay. 2 cildə. Bakı: 1997; Sultanov O.B. 80-ci illərin sonu- 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi mübarizə. Bakı: 1995.

⁴ Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı, 1991, №15-16, s. 10; 1991, №19-20

⁵ Azərbaycan tarixi, VII cild, s. 314

⁶ Zülfüqarlı M.P. İstiqlal tarixini yaradanlar (1972-1912-ci illər). Bakı: 2002.

⁷ Əmrahov M.İ. XX əsrdə Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkəti. Dərslik. Bakı: 2009.

bına müraciət edilmişdir¹.

Dağlıq Qarabağ münafişəsi ilə bağlı mənbələrdən biri də, Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanasının mövzu ilə bağlı hazırladığı “Dağlıq Qarabağ problemi beynəlxalq təşkilatların müzakirəsində” və “Azərbaycanlıların soyqırımı və deportasiyası”² elektron kitablarıdır.

Ermənilərin Qarabağda törətdikləri cinayətlərlə bağlı Tatyana Çaladzenin, Əsli Xəlilqızının, Səriyyə Müslümqızının, Havva Məmmədovanın tarixi-publistik səpkidə yazılmış kitabları³, “AZE konsalting qrupu”nun “Soyqırım cinayətləri” kitabı da təhlil olunmuşdur⁴.

AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., professor Y.M.Mahmudovun və t.e.d., professor K.K.Şükürovun birgə yazdıqları və 6 dildə nəşr olunan “Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər”⁵ kitabı özünün sanbalına, mənbə bazasının zənginliyinə görə daha konkret və məzmunludur.

İ.Əliyevin, Ə.Əsgərovun, R.Seyidovun, T.Köçərlinin də Qarabağ tarixinə, baş verən hadisələrə dair kitabları tarixşünaslıq baxımından əhəmiyyətlidir⁶.

Bəhs olunan problemə dair diqqəti cəkən əsərlərdən biri də, erməni mənşəli R.Arakelovun kitablarıdır⁷. Bu kitablarda münafişənin süni qızışdırılması, erməni kilsəsinin münafişədə rolu, mafioz qrupların “Böyük Ermənistan” xülyasının mahiyyətini, xaricdə erməni diasporunun fəaliyyətinin istiqamətlərini açır.

Son illərdə nəşr olunan əsərlər içərisində AMEA Tarix və İnsan hüquqları institutları tərəfindən nəşr olunan ümumiləşdirilmiş ensiklopedik əsərləri⁸ V.Arzumanlı və N.Mustafanın⁹ birlikdə hazırladıqları kitab, N.Süleymanlının¹⁰ Tür-

¹ Heydər Əliyev. Biz Azərbaycan ərazisində ikinci bir erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik. Bakı: 2006.

² W.library. az/docs/az.soyq 31. polf.Karabakhblog.com/get.php?t=book”=&zi=62.pdf; http://www.lybrary.az/docs/soyqırım/31_mart_ru.pdf.

³ Чаладзе Т. Карабахский геноцид: Обреченный Ходжалы. Документальная хроника. Баку: 2009; Xəlilqızı Ə. Güllələnmiş uşaqlıq. Bakı: 2007 ; Müslümqızı S. Qar üstünə qan yağdı. Bakı: 1993; yenə onun. Onlar heç vaxt böyüməyəcəklər. Bakı, 2006, yenə onun. Ölümdən o yandakı Xocalı. Bakı: 2006; yenə onun. Xocalıdan gələn var. Bakı: 2008; Məmmədova H. Xocalı: Şəhidlər, Şahidlər. Bakı: 2003.

⁴ Soyqırım cinayətləri (Beynəlxalq aktlar, normativ sənədlər, müraciət və şərhlər toplusu). – Bakı: 2010 // <http://ebooks.preslib.az/pdfbooks/azbooks/soyqcin.pdf>

⁵ Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Qarabağ. Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: 2005.

⁶ Əliyev İ. Dağlıq Qarabağ: tarix, faktlar, hadisələr. Bakı: 1959; yenə onun. Лжеистория – попытка оправдать агрессию. Баку: 2003; Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı: 1993; Köçərli T. Qarabağ: yalan və həqiqət. Bakı: 1998. Эйюбов Н. Карабах, Краткая хронология большой лжи и фарисейства. Баку, 1998.

⁷ Аракелов Р.К. Нагорный Карабах: Виновники трагедии известны. Баку: 1991; Карабахская тетрадь. Баку: 1995.

⁸ Исторические факты о деяниях армян на азербайджанской земле. Баку: 2008; Преступления армянских террористических и бандитских формирований против человечества (XIX-XXI вв.). Баку: 2002.

⁹ Arzumanlı V. Mustafa N. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq. Bakı. 1998.

¹⁰ Süleymanlı N. An Analysis of the Naqornho-Karabakh Problem. Famagusta, via Mersin 10. Turkey, 2009.

kiyədə ingilis dilində nəşr etdirdiyi kitabı münaqişənin ayrı-ayrı aspektlərinə işıq salınmasına xidmət edir.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycanın xarici siyasətində əsas yerlərdən birini tutur. V.Quluzadə, Ə.Həsənov, B.Abbasbəyli, E.Nəsirov, E.Əhmədov, V.İbayev, M.Qasimov, N.Əliyev, T.İsmayılovun kitablarında¹ problemin yaranma səbəbləri, münaqişənin gedişi, böyük dövlətlərin, o cümlədən ABŞ-ın mövqeyi və maraqları işıqlandırılmışdır.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi tarixi Qərб ölkələri tədqiqatçıların da diqqətində olmuşdur. ABŞ-ın tanınmış psixoloqu P.Qobblun, jurnalist T.Qoltsun, D.Rayfin, ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi Z.Bjezinskiyin, D.Vilsonun, E.Voloseyin əsərlərində² ABŞ-ın münaqişəyə münasibəti daha çox geosiyasi maraqlar fonunda təhlil olunmuş, nüfuz dairəsi mövqeyindən çıxış edərək, sözdə münaqişənin dinc yolla nizamlanması qəbul edilsə də, əməli tədbirlərin görülməməsinin üstündən sükutla keçilmişdir.

Rus tarixçiləri də araşdırılan problemə dair əsərlər çap etdirmişlər. A.B.Qor-yanın və A.N.Sevastyanovun³, A.Q.Areşevin, Krivopuskovun, P.Şextmanın, M.Y.Zelenkovun və b. əsərlərində⁴ bir tərəfdən haqq-ədalətin qorunmasına cəhd varsa, digər tərəfdən Rusiya Federasiyasının mövqeyi müdafiə olunur, onun

¹ Quluzadə V. Gələcəyin üfüqləri (Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti barədə mülahizələr, müsahibələr, şərhlər). Bakı: 1999; Həsənov Ə. Azərbaycan-ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru (oktyabr 1991-avqust 1997). Bakı: 1997; yenə onun. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa ölkələri və ABŞ (1991-1996), Bakı: 1998, Abbasbəyli A., Gəsanov A. Азербайджан в системе международных организаций. Баку: 1999; Nəsirov E. Azərbaycan-ABŞ münasibətləri (1991-1997-ci illər). Bakı: 1998; Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. Bakı, 1918; İbayev V. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi beynəlxalq juc Codeks prinsipləri prizmasında. Bakı: 1999; Qasimov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995-ci illər). Bakı: 1996; yenə onun. Azərbaycan xarici siyasəti. Bakı: 1997; İsmayılov F.C. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ABŞ-ın mövqeyi. Nam.diss. avtoref. Bakı: 2005 və s.

² Cobble P. Pipeline Policy: the Geopolitics of the Transcaucasus. Caspian Crossroads, Washington, №1, Winter, 1995, p.77-81; Disappearing Conflict; Geoltz T. Letter from Eurasia: The Hidden Russian Hand. Foreign policy, Fall, №92, 1993; Rieff D. Nagorno-Karabakh. Case Study in Ethnic Strife. Foreign Affairs, Volume 76, №2, March-April, 1997; Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва: 1999; Вильсон Л.Д. Внешняя политика Соединенных Штатов // Беунальхалг həyat, №2-4, Baku, 1998, s. 18-31; Колоджей Эдвард. Роль США, СССР и третьих стран в смягчении и урегулировании региональных конфликтов. США: Экономика. Политика. Идеология, № 11, 1990.

³ Горянин А.Б., Севастьянов А.Н. Русскому об Азербайджане и азербайджанцах. Москва: 2009.

⁴ Арешев А.Г. Нагорный Карабах. Становление государственности и переговорный процесс. Москва: 2010; Кривопусков В.В. Мятежной Карабах. Из дневника офицера МВД СССР. Издание второе, дополненное. Москва: 2007; Шехтман П. Пламя давних пожаров// Pro Armenia, Москва: 1992, № 9-10; 1993,1-2; Зеленков М.Ю. Межнациональные конфликты: проблемы и пути их решения (правовой аспект). Воронеж: 2006.

Qafqaza maraqları və Rusiya-Ermənistan münasibətləri geopolitik kontekstdə siyasi portnyorluq sayırlar. Müəlliflərdən A.Q.Areşev və V.A.Zaxarov NATO-nun Qafqaz respublikalarına doğru genişlənməsindən xoflanır, bunu milli təhlükəsizlik kimi dəyərləndirirlər. P.Şextman və S.Tarasov isə Azərbaycanı günahlandırmaq üçün böhtan atmaqdan çəkinmir. Bununla yanaşı münafişənin mahiyyətini obyektiv işıqlandıraraq Ermənistanın terrorçu dövlət olduğunu faktlarla sübut edən müəlliflər də vardır. Belə müəlliflərdən biri ABŞ-ın Arkanzas ştatının Hazen ərazisi üzrə hüquqşünas vəkili və hakimi olmuş Səmuəl A.Uimsdir¹.

Beləliklə, qeyd edilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, böyük dövlətlər və onların mənafeyinin müdafiəçilərinə çevrilən müəlliflər dolayısı ilə münafişənin həllində dövlətlərinin ikili mövqeyinin tərəfdarıdır. Ermənistanın terrorçu xristian ölkəsi olduğunu faktlarla sübut edən “Ermənistan – terrorçu xristian ölkənin gizlinləri” kitabının müəllifi S.Uimsin 2003-cü ilin aprelində ABŞ-da “qəflətən vəfat etməsi” gizli məqamlardan xəbər verir. Bu hadisə həm də Ermənistanın terrorçu dövlət olduğunun təsdiqidir.

Münafişənin tarixşünaslığı baxımından diqqəti çəkən əsərlərdən biri də Tomas de Vaalın kitabıdır². Müəllifin fikrincə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin təşkili ilə yaranılan qeyri-sabit siyasi quruluş münafişəni labüd etmişdir. O, həm də belə hesab edir ki, münafişə Kreml tərəfindən törədilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasının ordu quruculuğu tarixinə həsr edilmiş əsərlər” ikinci yarımfaslin ikinci bəndində araşdırılmışdır. 1991-ci il sentyabrın 5-də Müdafiə Nazirliyinin yaradılması, həmin il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikası Ali Soveti tərəfindən Silahlı Qüvvələrin yaradılması haqqında qanunun qəbulu, ərazilərin müdafiəsi sahəsində hazırlıq vəziyyəti, ümummilliləşən lider H.Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra ordu quruculuğu sahəsində həyata keçirilən tədbirlər tarixşünaslıqda müxtəlif aspektlərdən işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğuna dair fəlsəfə doktoru və elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiyalar müdafiə olunmuşdur. Bu baxımdan ilk tədqiqatlar sırasında M.Q.Qasımovun³, M.S.Süleymanovun⁴, N.A.Əliyevin⁵ dissertasiyalarını göstərmək olar. Həmin tədqiqatlarda müqavimət dəstələrinin fəaliyyəti, Silahlı Qüvvələrin yaranmasının ilkin şərtləri, qoşun növləri (quru qoşunları, Hərbi Hava və Hərbi Dəniz Qüvvələri) təşkili, ordunun maddi-texniki bazası, hərbi kadrlar və səfərbərlik məsələləri araşdırılmışdır.

¹ Samuel A. Weems. Armenia: Secrets of a “Christian” Terrorist State. The Armenian Crot Deception Series-Volume 1, St. John Press (Shortened Version). Ankara: 2006; Səmuəl A. Uims. Ermənistan – terrorçu “xristian” ölkənin gizlinləri. Bakı, 2004.

² de Waal Th.P.L. Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War. New York, 2003; yenə onun. Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной. Москва: 2005.

³ Qasımov M.Q. Azərbaycan Milli Hərbi təhsil sisteminin yaradılması və inkişafı tarixi (1991-2000-ci illər). Nam. diss. avtoref. Bakı: 2004.

⁴ Süleymanov M.S. Azərbaycan Respublikası Silahlı qüvvələrinin yaranması və inkişafı problemi (1991-1995-ci illər). AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Elmi Arxiv, f. 1, s. 1, iş 8904.

⁵ Алиев Н.А. Подготовка кадров для военно-морских сил в Азербайджане (1918-1997 гг.). Автореф. дисс. канд. ист. наук. Баку: 1998.

Tədqiqat əsərlərinin üstün cəhətlərindən biri də odur ki, ordu quruculuğunun əsas tərkib hissəsi olan ixtisaslı hərbi kadrların hazırlanması, hərbcilərin bir sıra vacib ixtisaslar üzrə təhsil üçün Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Pakistan, Çin və digər ölkələrə göndərilməsi, 1997-ci ildə Ali Hərbi Məktəbin yaradılması, 1999-cu ildə Hərbi Akademiyanın, 2002-ci ildə Müdafiə Nazirliyinin təlim-tədris mərkəzinin təşkili, Müdafiə Nazirliyi sistemində fəaliyyət göstərən Hərbi Dənizçilik və Hərbi Təyyarəçilik məktəbinin fəaliyyəti, Azərbaycanın NATO ilə əlaqələri təhlil olunmuş, əldə olunan uğurlar faktlar və rəqəmlərlə göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğuna dair fakt və məlumatlara kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan məqalələrdə də toxunulmuşdur.¹

Sadalanan tədqiqat əsərlərində ordu quruculuğunun müxtəlif sahələrinin yaradılması və inkişafı tədqiqat obyektinə çevrilsə də, Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinası, perspektivlər zəif işıqlandırılıb.

Birinci fəslin “Demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu tarixinə həsr olunmuş əsərlər” adlanan üçüncü yarımfəslində Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesinin öyrənilməsi tarixşünaslığında mühüm mənbə təşkil edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası², Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin (daha sonra Milli Məclis) qanunları təhlil edilir.

Birinci fəslin dördüncü yarımfəslə “Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti və beynəlxalq əlaqələri tarixinə dair əsərlər”in təhlilinə həsr edilmişdir. Bu yarımfəsilə Azərbaycan Respublikası xarici siyasətinin istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və Ümummilli lider H.Əliyevin və Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.Əliyevin məruzə, nitq və çıxışları, müsahibə və bəyanatları³, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin müxtəlif səviyyələrdə keçirdiyi görüşlərin yekunlarına dair bəyanatlar təhlil edilmişdir.

Problemin tarixşünaslığı işlənərkən Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının şöbə müdirləri Ə.Həsənov və N.Məmmədovun əsərlərinə də istinad olunmuşdur⁴.

¹ Bayramov D. Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu // Azərbaycan, 2004, 24 sentyabr; Heydər Əliyev və ordu quruculuğu // Azərbaycan ordusu, 2006, №24, 9 may; Camalov Y. Azərbaycan müdafiə sənayesinin təməli ümummilli lider tərəfindən qoyulmuşdur // Azərbaycan, 2009, 7 may; Quliyev B. Heydər Əliyev və Azərbaycanda ordu quruculuğu // Hərbi bilik, 2006, №4, s. 89-92; Mirşahin. Hər sahədə onun ordusundan güclüyük // Hesabat, 2008 №7, s. 30-32; Məmmədov V. Silahlı qüvvələrdə gənc zabitlərin məna-vi-psixoloji hazırlığının aktual problemi // Hərbi bilik, 2009, №4, s. 50-55.

² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: 2009.

³ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin nitqləri, çıxışları, müsahibələri və bəyanatları. 2008-ci il. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin İşlər İdarəsinin Kitabxanası // files.preslib.az/site/ialiyev/2008.pdf

⁴ Həsənov Ə. Azərbaycan ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru (oktyabr 1991-avqust 1997). Bakı: 1997; yenə onun. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa ölkələri və ABŞ (1991-1996). Bakı: 1998; yenə onun. Azərbaycan və ATƏT: Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı: 1997; yenə onun. Современные международные отношения и

Ə.Həsənovun tədqiqatlarında H.Əliyevin beynəlxalq əlaqələr sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər, ABŞ dövlət başçısı ilə görüşləri, Azərbaycan ATƏT münasibətləri, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli sahəsində Avropa ölkələri və beynəlxalq təşkilatlarla iş, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin yaradılması və s. məsələlər təhlil edilmiş, Azərbaycan xarici siyasətinin üstünlükləri faktlar və rəqəmlərlə sübut olunmuşdur.

Azərbaycanın xarici siyasətinə həsr olunmuş əsərlər içərisində Azərbaycanın Avropa Şurası ilə əlaqələrinə dair tədqiqatlar üstünlük təşkil edir. AR Prezidentinin katibliyi tərəfindən tərtib və nəşr olunmuş toplu birinci ilk sırada durur.¹ A.Əbilovun, A.Vəliyevin, Ü.İmaməliyevanın əsərləri² də bəhs olunan problemə həsr olunmuşdur.

Azərbaycan xarici siyasət konsepsiyasını əks etdirən mühüm məsələlər sırasında H.Əliyev irsini Araşdırma Mərkəzi tərəfindən hazırlanmış kitablar xüsusi əhəmiyyətə malikdir³. Kitab və toplularda H.Əliyevin NATO-nun mənzil qərar-gahında, bu təşkilatın Vaşinqton, Avropa-Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının Madrid zirvə görüşlərində, Parlament Assosiasiyasının Praqa sessiyasındakı çıxışları, NATO-nun Baş katibləri ilə görüşləri, eləcə də NATO-nun 50 illiyi ilə əlaqədar ABŞ-da keçirilən görüşlər, Dağlıq Qarabağ probleminin diqqət mərkəzində olması məsələləri geniş işıqlandırılmışdır.

Azərbaycan-NATO münasibətləri tədqiqatçıların diqqətində olmuşdur. A.Əzimlinin, S.Sümərlinin, X.Hacıyevanın əsərlərində Azərbaycan NATO münasibətləri, NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi, NATO ilə regional təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq sənədlər və materiallar əsasında təhlil olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti ilə bağlı Rusiya-İran münasibətlərinə dair iranlı müəlliflər V.Cabbarlı, Mehman Azəri, Cavad Şərif Nejad, Həsən Gülinin kitabları nəşr olunmuşdur⁴. Müəlliflər əsərlərində Azərbaycanı qərb-yönlümlükdə təqsirləndirir, İranın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına haqq qazandırır, liberallıqda, islamın çətin duruma salınmasında, Azərbaycanın sionist rejimi ilə əlaqədə olmasında günahlandırırlar.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinə dair materiallara Türkiyə tarix-

внешняя политика Азербайджана. Баку: 2007; Мəmmədov N. Geosiyasət. Bakı: 2010; yenə onun. Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətləri haqqında // Azərbaycan Focus, yanvar-mart, 2000, s. 17.

¹ Avropa Şurası və Azərbaycan. Sülh, əmin-amanlıq və demokratiya naminə. (Heydər Əliyev haqqında). Bakı: 2001.

² Əbilov A. Avropa Şurası və Azərbaycan. Bakı: 2001; Vəliyev A. Azərbaycan-Avropa Şurası: Demokratiya və insan hüquqları sahəsində əməkdaşlıq. Bakı: 2006; İmamverdiyeva Ü. Azərbaycanın Avropa Şurası ilə əlaqələri: siyasi əməkdaşlığı, istiqamətləri. Bakı: 2007.

³ Azərbaycan-NATO: tərəfdaşlıqdan başlanan yol. Bakı, 2009; Azərbaycan-NATO: 15 il tərəfdaşlığı, Bakı, 2009; Sülh və təhlükəsizlik naminə: Azərbaycan Respublikası Prezidenti H.Əliyevin NATO-nun 50 illik yubileyi ilə əlaqədar ABŞ-a səfəri, 22-27 aprel 1999-cu il. Bakı, 2000; Əzimli A. Azərbaycan-NATO münasibətləri: (1992-2000). Bakı: 2001; Şümərli C. İrəliyə, NATO-yə doğru. Bakı: 2007.

⁴ Azəri Mehran. Rəsvayedic bir programın haşiyəsi // <http://www.arannews.ir/az/news/30287.aspx>

şünaslığı və mediasında rast gəlinir. Haluk Alkan, Paho Yılmaz, Ahmet Salmaz, Gökhan Son və b. əsərlərində Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdikdən sonra apardığı xarici siyasət, H.Əliyevin neft strategiyası, Xəzərin statusu məsələsi və Qarabağ məsələsinin həlmləsinə aydınlıq gətirilir.¹

Ukrayna və Rusiyanın tarixçiləri, filosof və politoloqları Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət məsələsinə öz əsərlərində yer ayırmışlar. Tarixçi Dmitri Zerkalov, Ukrayna Strateji Elmi Tədqiqat İnstitutu Odessa Regional filialının böyük elmi işçisi Qanna Şelest, Rusiya Federasiyasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyində işləmiş S.İ.Çernyavski, İ.A.İzmodenov, E.T.Karayev, A.R.Korotşev və b. dissertasiyalarında, monoqrafiya və məqalələrində,² Azərbaycana Rusiyanın təzyiq imkanları, yanacaq-energetika ehtiyatlarına və ondan istifadəyə qısqanclıqla yanaşılma, Azərbaycan Respublikası ətrafında yaranmış situasiya, Rusiyanın xarici siyasətində Cənubi Qafqaz dövlətlərinin və yerli elitanın əhval-ruhiyyəsi, Azərbaycanın inkişafına və xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən sosial-iqtisadi, etno-mədəni, konfessional və ideoloji amillər, dövlət quruculuğu prosesi, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin əsas parametrləri Azərbaycanın ABŞ, Türkiyə və Avropa Birliyinə yönəlmiş qərbərpərəst kursu araşdırmaların nüvəsini təşkil edir.

Beləliklə, nəzərdən keçirilən çoxsaylı monoqrafiyalar, kitablar, dissertasiyalar və məqalələrin təhlilindən belə qənaətə gəlmək olar ki, müəlliflərin dolayısı ilə etiraf etdiyi kimi, Azərbaycan balanslaşdırılmış siyasət yeritmiş, onun haqqında beynəlxalq informasiya blokadası yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası artıq beynəlxalq subyekt kimi bərabərhüquqlu strateji tərəfdaşa, regionun lider dövlətinə çevrilmişdir.

Dissertasiyanın II fəslı **“Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf tarixinin tarixşünaslığı (1991-2006-cı illər)”** adlanır. Fəsil iki yarım-fəsildən ibarətdir. “Azərbaycan Respublikasının neft-qaz sənayesinin inkişafının tarixşünaslığı” adlanan yarım-fəsildə qeyd edilir ki, müstəqillik tarixinin ilk illərində neft və qaz hasilatının artımına iqtisadi və sosial çətinliklərin aradan qaldırıl-

¹ Haluk Alkan. Azerbaijan Paradoksu: Azerbaijan'ın İç ve Dış Politikası. Ankara: 2010; Yılmaz R. Azerbaijan Dış Siyasetinde Baxğımsızlıq Sonrası Yıllar və Karabağ Problemi. II Sosial bilimlər. Araşdırmalar Dergisi 2 №2 (2010), s. 69.93; Ahmet Salmaz, Gökhan Sarı. Dağlıq Karabağ sorunununda Azerbaijan tarafından Kuvvet Kullanımı olasılığının Amili //Güvenlik Stratejileri, 2012 Yıl: 8, sayı: 15;

² Зеркалов Д.В. Политическая безопасность (Электронный ресурс). В трех книгах. Книга I. Проблемы и реальность. Киев: 2001; Ганна Шелест. Можливі варіанти співробітництва між Україною та ЄС у процесі мирного врегулювання «заморожених» конфліктів на Кавказі // Політика України у Чорноморсько-Каспійському регіоні у контексті стратегії Європейського Союзу: від взаємодії до співпраці : 3б. матеріалів міжнарод. наук. конференції (Одеса, 17-18 липня 2008 р.) / Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень. – Регіональне представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі . Одеса: 2008; Чернявский С.И. Новый путь Азербайджана: уенə onun. Внешняя политика Азербайджанской Республики (1988-2003). Баку: 2003; уенə onun. Азербайджан: выбор курса, Москва: 2004; Горовой В.А., Черняевский С.И. Содружество Независимых Государств – реалии с перспективами. Москва: 2008.

masının əsas vasitələrdən biri kimi baxılırdı. Azərbaycan neftinə xarici neft şirkətlərinin maraqları artmağa başladı. 1991-1993-cü illərdə bu sahədəki çətinliklərin aradan qaldırılması sahəsində əməli tədbirlər həyata keçirildi. H.Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından və “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra neft-qaz sənayesinin inkişafı sürətləndi. 1999-cu il dekabrın 29-da “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun yaradılması haqqında” fərman¹ verildi.

Problemin araşdırılmasında İ.Əliyevin 2003-cü ildə nəşr olunan kitabı istiqamətverici rol oynamışdır². Əsərdə ayrı-ayrı neft strukturlarına, yataqlarına, onlardan hasil olan neftin həcminə, kondensat qarışıqlarına, xarici şirkətlərin neft çıxarmaya cəlb olunmasına dair materiallar arxiv sənədləri ilə zənginləşdirilmişdir. Əsərdə Xəzərin statusu məsələsi, Xəzəryanı regionda geostrateji aspektlər, Xəzərin neft ehtiyatları və ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinə də aydınlıq gətirilmişdir³.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin “Azərbaycan nefti dünya siyasətində” əsərində⁴ Qarabağ, Şahdəniz, Talışdüz müqaviləsindən bəhs olunur.

Müstəqillik illərində neft və qaz sənayesinin inkişafının tarixşünaslığına dair dissertasiyalar müdafiə olunmuş, monoqrafiyalar işıq üzü görmüş, məqalələr dərc edilmişdir⁵. Bu qəbildən R.A.Qurbanovun Moskvada müdafiə etdiyi “Neft və qaz sənayesinin xarici investisiyalarının hüquqi tənzimlənməsi” adlı dissertasiyası diqqət çəkir. Dissertasiyada MDB ölkələrinin neft sənayesinin hüquqi tənzimlənməsi, bu sahədə xarici ölkələrin təcrübələri araşdırılmışdır.

Azərbaycan neftinin tarixi və inkişafı problemlərinə dair C.Tağıyev və K.Kərimov geniş tədqiqat aparmışlar. Qeyd olunan əsərlərdə neft-qaz sektorundan asılılığın nəticələri, gələcək nəsillər üçün ehtiyatların qorunub saxlanması, neft-qaz ehtiyatlarından siyasi məqsədlər üçün istifadənin fəsadları araşdırılmışdır.

Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin inkişaf tarixinə xarici ölkə tədqiqatçıları da müraciət etmişlər. Bu baxımdan Norveç Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunun professoru Danil Heradstveitin Norveç Energetika Nazirliyinin sifarişli ilə yazdığı “Demokratiya və neft. Azərbaycan məsələsi”⁶ kitabında neft sərvətləri, demokratiya və insan hüquqları, neft şirkətləri və korrupsiya və s. məsələlər araşdırılır.

Ç.Sultanovun 2008-ci ildə nəşr olunmuş «XXI əsr: neft-qaz strategiyası və siyasət» əsərində bütövlükdə MDB ölkələrində neft-qaz hasilatından, burada «Holland sindromu»ndan necə yaxa qurtarma məsələlərindən, o cümlədən

¹ Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999, №12, maddə 720

² Алиев И. Каспийская нефть в Азербайджане. Москва: 2003.

³ Yənə orada, s. 263-366, 273, 422-526

⁴ Əliyev İ. Azərbaycan nefti dünya siyasətində. Bakı: 1997.

⁵ Həsənov S.S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı: 2002; Курбанов Р.А. Правовое регулирование иностранных инвестиций в нефтяной и газовой промышленности: Дисс. д-ра ист. наук. Москва: 2005; Таğıyev C.O. XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri. Nam.dis.; Султанов И. Нефтегазовая стратегия и политика в XXI веке. Баку: 2008.

⁶ Heradstveit D. Democracy and oil. The case of Azerbaijan. NUPI (The Norwegian Institute of International Affairs) // <http://www.kitabxana.org/site/?name=view&page=1&id=276>

Azərbaycan neftinin nəqli yollarının müəyyənəşdirilməsindən bəhs olunur.¹

Nəşr olunmuş kitabları və məqalələri təhlil edərkən Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin inkişafına qısqançlıqla yanaşan, bu inkişafda narahatlıq keçirən müəlliflərə də rast gəlirik. M.Petrov "Огонек" jurnalında dərc etdirdiyi məqaləsində² "Xəzərin Azərbaycan sektoru" ifadəsindən istifadə edilməsindən yazmış, M.Gerasimov isə BTC kəmərinə səmərəsiz hesab edərək Azərbaycanın neft kəmərinə boş boru kimi dəyərləndirmişdir³. Eyni münasibəti Lyudmila Romanovanın "Независимая газета"-da dərc olunmuş məqaləsində də görürük⁴. Müəllifləri narahat edən məsələlərdən biri də, Ermənistanın kənarda qaldığı Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yoludur. Beləliklə, yarımfəsli yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, böyük və kiçik həcmli əsərlərdə və dövrü mətbuatdakı məqalələrdə Azərbaycan neftinin hasilatı və nəqli ilə bağlı kifayət qədər araşdırmalar aparılmış, səmərələşdirici təkliflər verilmişdir. Belə bir fikir vurğulanır ki, Azərbaycanın Rusiyadan asılılığı xeyli zəifləmiş və o regional enerji layihələrinin əsas iştirakçısına çevrilmişdir.

İkinci fəslin ikinci yarımfəsli "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının tarixşünaslığı"na həsr edilmişdir. Qeyd edilir ki, müstəqilliyin bərpasından sonra iqtisadi sahədə də müstəqil siyasət aparılmış, bu siyasətin başlıca istiqamətlərini müxtəlif mülkiyyət formaları əsasında yaradılan iqtisadi sistem, bazar iqtisadiyyatına keçid və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində ədəbiyyatın təhlilindən sonra mövcud iqtisadi inkişaf şərti olaraq 3 mərhələyə ayrılmışdır. Birinci mərhələdə iqtisadiyyat sahəsində naşı qüvvələr fəaliyyət göstərmiş, H.Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışı ilə başlanan ikinci mərhələdə yeni iqtisadi yüksəliş başlanmış, Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya yatırılması artmış, "Əsrin müqaviləsi" imzalanmışdı. Bu mərhələdə gələcək inkişafı şərtləndirən güclü iqtisadi siyasətin zəminləri yaradılmışdır.

Üçüncü mərhələdə iqtisadi inkişafın "Azərbaycan modeli"-nin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Bu mərhələdə ilk növbədə normativ sənədlər qəbul olunmuş, ümumi tədbirlərə regionlar üzrə əlavə tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticəsi olaraq Şəki və Xaçmazda mobil tipli elektrik stansiyaları, Naxçıvanda və İmişlidə şəkər zavodu, quşçuluq fabriki istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar ayrı-ayrı tədqiqatçılar araşdırma aparmışlar. Onların sırasında Ə.Əlirzayev, Ə.Ələkbərov, Y.Rzayev, Ə.Əhmədov, M.Hacıyev, C.Qasimov, M.A.İsrafilov, E.M.Hacızadə, E.A.Ağayev, V.Əliyev, A.Orucov və M.Qasimovanın kitabları⁵ elmi əhəmiyyət

¹ Султанов Ч. Нефтегазовая стратегия и политика в XXI веке. Баку: 2008.

² Петров И. Иностранные нефтяные компании в Азербайджане. Контракт века: третий расчет против амбиций // Огонек. 1996. № 52.

³ Герасимов М. "Россия" – Нефтяной блеф Азербайджана. Что потечет по... пустой трубе? // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1074841560>

⁴ Романова Л. Баку обыграл Москву. «Большая нефть» Азербайджана, вероятно, пойдет в обход России // Независимая газета, 1999, 10 ноября.

⁵ Əlirzayev Ə. İslahatlar və sürətlənmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iq-

kəsb edir. Qeyd olunmuş əsərlərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının vəziyyəti, meylləri, dinamikası, inkişaf istiqamətləri, dövlət büdcəsinin tələbi, təsdiqi və icrası mexanizmi, ayrı-ayrı regionların təmsalında konkret bölmələr üzrə göstəricilər öz əksini tapmışdır.

Yarımfəsləli yekunlaşdıraraq qeyd etmək olar ki, araşdırılan problem sahəsində görülmüş işlərin əhəmiyyəti və miqyasının tarixşünaslığı qənaətbəxş deyildir. Bölgələrin xüsusiyyətlərinin, əhalinin milli tərkibinin, məişəti və rifahının yaxşılaşdırılmasına dair istiqamətlərdə tədqiqatları genişləndirmək vacibdir.

Dissertasiya işinin III fəslə **“Azərbaycan Respublikası mədəniyyətinin inkişafı tarixinin tarixşünaslığı (1991-2006-cı illər)”**na həsr edilmişdir. Bu fəsil mədəniyyət, habelə elm və təhsilə aid yarımfəsilərdən ibarətdir.

Qeyd edilir ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra digər sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi sahəsində də inkişaf proqramı qəbul olundu. Azərbaycan Respublikasında milli mədəniyyətin inkişafı məsələləri Azərbaycan tarixşünaslığında bu və ya digər şəkildə öz əksini tapmışdır. İlk mənbələr sırasında Ümummilli lider H.Əliyevin fərman və sərəncamları, nitqləri, çıxışları, məruzələri, müsahibələri, 1993-2003-cü illərdə ədəbiyyat, incəsənət, elm, din və idman xadimləri ilə görüşlərindəki tövsiyələr və s. öz əksini tapmışdır.¹

İstiqamətverici və dəyərli nəşrlərdən biri də Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən nəşr olunan 2 cildlik topludur². Topluda Azərbaycan Respublikası Prezidenti İ.Əliyevin 2003-2008-ci illərdə imzaladığı fərman və sərəncamlar, ayrı-ayrı elm və mədəniyyət xadimlərinə və təşkilatlara ünvanladığı təbrik məktubları və s. cəmləşdirilmişdir.

Teatr və kino tarixinin işlənməsi sahəsində uğurlu əsərlər işıq üzə görmüşdür³.

Müstəqillik illərində Azərbaycanda mədəniyyət abidələrinin qorunması, yenidən bərpası, muzey şəbəkəsinin genişləndirilməsi sahəsində xeyli iş görülmüşdür. Hazırda Azərbaycanda 146 muzey və 30 şəkil qalereyası fəaliyyət göstərir. Muzeylərin əsas fondu 1.150.936 eksponatdan ibarətdir. Mədəniyyət və

tisadi inkişaf problemləri. Təcrübə, meyllər və perspektiv istiqamətlər. Bakı: 2005; Ələkbərov Ə. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı: 2005; Rzayev Y. Bura Oğuzdır: (Oğuz rayonu haqqında məlumat informasiya kitabı). Mingəçevir, 2004; Əhmədov Ə., Hacıyev M. Azərbaycanın iqtisadiyyatı / Azərbaycan Respublikası Mühəndislik Xeyriyyə Cəmiyyəti. Bakı: 2004 ; Qasımov Ə.C. İsmayılov H.A., Hacıyev E.M., Ağayev E.A. Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri (Şəki Zaqatala regionu təmsalında). Bakı: 2006; Əliyev K. Aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının regional problemləri. İqt.e.n. diss. (ADİU). Bakı, 2004 ; Orucov A. Azərbaycan Respublikası regionlarında sahibkarlığın inkişaf problemləri. İqt.e.n. diss.(ADİU).Bakı, 2004; Qasımov M. Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın transformasiyası və regional sosial-iqtisadi inkişaf problemləri (Naxçıvan MR təmsalında) (NDU), 2005.

¹ Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-46-cı cildlər; H.Əliyev və mədəniyyət. Bakı: 2008. I-III cildlər.

² Prezident İlham Əliyev və mədəniyyət. Bakı: 2008, I-II cildlər.

³ Rəhimli İ. Azərbaycan teatr tarixi: Bakı: 2005; Kazımzadə A. Bizim Azərbaycanfilm (1993-2003). Bakı: 2004.

Turizm Nazirliyi sistemində 26 dövlət teatrı fəaliyyət göstərir.

Elm və təhsilə dair yarımfəsildə AMEA Bakıxanov adına Tarix İnstitutu tərəfindən şəhərlərin (Naxçıvan), xanlıqların (İrəvan, Quba, Qarabağ), bölgələrin (Qarabağ, Balakən) tarixinin akademik nəşri, ilk mənbələr və arxiv sənədlərinin dərc olunması mühüm elmi nailiyyətlər sırasında¹.

4 cildlik “Azərbaycanca-rusca lüğət”in başa çatdırılması böyük uğurdur².

Azərbaycan Respublikası elm və təhsil tarixinin tarixşünaslığında Azərbaycanın təhsil tarixinə həsr olunmuş əsərlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərlərdə təhsil sahəsində keçilmiş yol, sovetlər dönməində Azərbaycanda təhsil quruculuğu, H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dönməində (1969-1982) təhsilin yenidən qurulması, təhsil şəbəkəsinin inkişafı, EA-nın formalaşması, Azərbaycan gənclərinin SSRİ-nin müxtəlif ali məktəblərində oxumağa göndərilməsi, nəhayət müstəqillik illərində təhsil sahəsində əldə edilən uğurlar, Azərbaycan Respublikasının təhsil islahatı proqramı, Azərbaycan təhsilinin Avropa təhsilinə inteqrasiyası, Boloniya prosesinə qoşulması, təhsildə İKT-nin tətbiqi, ikipilləli təhsil sistemi və digər məsələlər öz əksini tapmışdır.³

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi rəsmiləşdirilməsi və inkişafı müstəqilliyin ilk on ilinin ən böyük uğurlarından biridir. H.Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il, “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” 9 avqust 2011-ci il fərmanları tarixşünaslığın əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir⁴.

Müstəqillik illərinin ən böyük uğurlarından biri milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, dini dəyərlərə tolerant münasibət, mədəniyyət siyasətinin tənzimlənməsində beynəlxalq təşkilatların (YUNESKO və Avropa Şurası) rolu tədqiqatlarda əks olunmuşdur. Bu sahədə S.Pişnamazzadə, M.Quliyev, N.Abbasov, A.Xələfov, T.Yaqubova, F.Hüseynova tədqiqatlar aparmışlar⁵.

¹ Naxçıvan Muxtar Respublikası. Bakı: 2001; Mahmudov Y.M., Şükürov K.K. Naxçıvan: tarixi və abidələri. Bakı: 2007; yenə onların. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: 2005; İrəvan xanlığı. Bakı: 2010; İrəvan əyalətinin icmal dəftəri. Bakı: 1996; Naxçıvan sancağının icmal dəftəri. Bakı: 2006.

² Azərbaycanca-rusca lüğət. Dörd cildə. IV cild. Bakı: 2006.

³ Mərdanov M. Azərbaycan təhsilinin dünəni, bu günü, sabahı. Bakı: 2006; yenə onun. Azərbaycan təhsil tarixi. 4 cildə, I cild. Bakı: 2011.

⁴ Almaz Ülvi. Əbədiyyət ömrü yaşayan ədəbiyyat. Bakı: 2004; Qasımov X.A. Müstəqillik illərində Azərbaycan dilində termin yaradıcılığının əsas istiqamətləri. Bakı: 2009; yenə onun. Qasımov M. Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın transformasiyası və regional sosial-iqtisadi inkişaf problemləri: [Naxçıvan Muxtar Respublikası təmsilində], iqt.e.n. dis. (NDU), 2005.

⁵ Pişnamazzadə S.P. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması. Tarix elm. nam. diss. avtoref. Bakı, 2008; Quliyev (Quluzadə) M.N. Azərbaycan SSR-də dövlət din münasibətlərinin tarixi. Tarix elm. dok. diss. Avtoref. Bakı, 2010; Abbasov N.Ə. Müstəqillik şəraitində Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlər. Bakı: 2009; Xələfov A. Heydər Əliyev və Azərbaycanda kitabxana işi. Bakı: 2006; Yaqubova T.E. Azərbaycan mətbuat dilində alınmalar (1990-2000). Bakı: 2008; Hüseynova F. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı: 2007 və s.

Fəslin sonunda mədəni quruculuq sahəsində tarixşünaslığa yekun vurulmuş, qarşıda duran vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində müəllifin apardığı tədqiqatların yekunları və başlıca ümumiləşdirmələri öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları nəşr olunmuş aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixşünaslığına dair // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Bakı: ADPU, 2008, №3, s.170-176
2. Heydər Əliyevin böyük siyasətə qayıdışı // Aspirantların və gənc tədqiqatçıların XII Respublika elmi konfransı. Bakı: ADPU, 2008, s. 148
3. Вопросы формирования внешней политики Азербайджанской Республики в русской историографии // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук / Журнал научных публикаций. Москва, 2009, №11, с. 71-82
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının tarixşünaslığına dair // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Bakı: ADPU, 2009, №2, s. 71-84.
5. Azərbaycan Respublikası müstəqillik uğrunda mübarizəsinin tarixşünaslığına dair // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: ADPU, 2010, s.77
6. Azərbaycan Respublikası neft-qaz sənayesinin inkişafının tarixşünaslığına dair // Tarix və onun problemləri, Bakı: BDU, 2010, №, s. 110-117.
7. Azərbaycan Respublikasında ordu quruculuğunun tarixşünaslığına dair // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika konfransının materialları, I hissə. Bakı: BDU, 2011, s. 264-267
8. Xocalı faciəsinin tarixşünaslığına dair// Azərbaycan Respublikası: uğurlar və perspektivlər. Bakı, AMEA, 2012, s.208-211
9. Вопросы формирования внешней политики Азербайджанской Республики в русской историографии // Гілея (науковий висник), Випуск 68 (№4). Київ, 2013, с.259-269
10. Azərbaycan Respublikasında mədəni quruculuğun tarixşünaslığına dair (1991-2007) // Bakı Avrasiya Universitetinin nəşri. Sivilizasiya, 1/2015, s. 133-144.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1991-2006 гг.)

Резюме

В диссертации впервые в комплексной форме исследуется историография истории Азербайджанской Республики 1991-2006 годов.

Диссертационная работа состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованных источников и литературы.

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы, хронологические рамки исследования, степень её изученности, цели и задачи, научная новизна, источниковая база и историография, апробация работы и её научно-практическое значение.

В первой главе диссертации – «Историография общественно-политической истории Азербайджанской Республики (1991-2006 гг.)» рассматривается историография исторической борьбы за восстановление государственной независимости Азербайджанской Республики, Армяно-Азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта, создании армии, демократическо-правового государства и восстановления гражданского общества, внешней политики и истории международных отношений.

Вторая глава диссертации называется «Историография развития социально-политической истории Азербайджанской Республики (1991-2006 гг.)». В этой главе рассматривается историография истории нефтяной и газовой промышленности, а также социально-политического развития регионов Азербайджанской Республики.

Третья глава – «Историография истории развития культуры Азербайджанской Республики (1991-2006 гг.)». В этой главе рассматривается вопрос историографии истории культуры, театра и кино, музейного дела, охраны памятников, а также науки и образования.

В заключении диссертации подводится итог исследования, делаются обобщения и анализируются полученные результаты.

**Historiography of history of the Republic of Azerbaijan
(1991-2006 years)**

Summary

The thesis for the first time in the complex form explores the history of historiography of the Republic of Azerbaijan 1991-2006 years.

The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion, list of references and literature.

In the introduction part of the thesis the actuality of the theme is based on. The chronological frame of the investigation, aim and duties, scientific innovations, approbation of the work and scientific and practical importance is also shown.

In the first chapter of the thesis – "The historiography of the socio-political history of the Republic of Azerbaijan (1991-2006 years)" examines the historiography of the historical struggle for the restoration of the state independence of the Republic of Azerbaijan, Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, the creation of the army, democracy, the rule of law and the restoration of civil society, foreign policy and the history of international relations.

The second chapter is called "The historiography of the socio-political history of the Republic of Azerbaijan (1991-2006 years)". This chapter discusses the historiography of the history of oil and gas industry, as well as the socio-political development of regions of Azerbaijan Republic.

The third chapter – "The historiography of the history of the culture of the Republic of Azerbaijan (1991-2006 years)". This chapter discusses the historiography of the history of culture, theater and cinema, museology, protection of monuments, science and education.

In conclusion, the thesis summarizes the research, generalizations are made and analyzed the results.

Əla növ kağız, formatı 60x84 - ¹/₁₆
Tirajı 100 nüsxə.
AMEA TIKM

На правах рукописи

Магеррамова Айтен Фирдовси гызы

**ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(1991-2006 гг.)**

Специальность: 5503.02 – Отечественная история

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по истории

Баку – 2015